

Виникає питання: а навіщо потрібне таке «занурення»? Хіба для встановлення нашого зв'язку з минулим недостатньо знань, отриманих при аналізі наукової (семантичної) інформації від об'єкту (даного та інших) як історичного джерела? Достатньо – якщо мова саме про пізнання. Але якщо справа стосується формування людини як функціуючого елементу суспільства, її соціалізації – ні. А соціалізація, окрім багатьох чого іншого, як один з найважливіших моментів для емоційного включення в соціум якраз і передбачає емоційне ж визначення індивідом своїх особових соціально-історичних координат, чого без згаданого «занурення» у минуле для створення відчуття спорідненості з ним досягти неможливо. Основа для цього – автентичний артефакт.

Саме ці процеси включення людини в соціум, створення у неї відчуття спорідненості не лише з сучасним світом, але й з минулим і є тими процесами, стимульованими об'єктами культурної спадщини, котрими займається пам'яткознавство, тобто саме ці процеси становлять предмет дослідження даної наукової дисципліни, що робить її самостійною галуззю науки. Отже, виходячи зі сказаного, можна стверджувати, що пам'яткознавство як наукова дисципліна своїм об'єктом має матеріальну історико-культурну спадщину, а предметом – суспільне функціонування пам'яток історії та культури, основне соціальне призначення яких – сприяння соціалізації індивіда шляхом його «занурення» в минуле через вплив аксіологічної інформації, що її несе автентичний артефакт в певному історичному контексті.

Посилання

1. Философская энциклопедия. – М.: «Советская энциклопедия», 1967. – Т. 4. – 592 с.
2. Сапрыкин А.Г. Сознание и самосознание. – М., 1972. – 304 с.
3. Гриффен Л.О., Константинов В.О., Титова О.М. Пам'ятки техніки. – Київ: Центр пам'яткознавства НАНУ і УТОПІК, 2010. – 127 с.
4. Стендаль. Сочинения. – М., 1959. – Т. 4. – 386 с.
5. Ильин В.В. Аксиология. – М., 2005. – 216 с.
6. Павлов И.П. Двадцатилетний опыт. – М., 1951. – 661 с.
7. Гельвеций К.А. Об уме. – М., 1938. – 395 с.
8. Толстой Л.Н. Полное собрание сочинений. – М., 1936. – Т. 30. – 492 с.
9. Мудрик А.В. Социализация человека: учебное пособие. – М.: Издат. центр «Академия», 2004. – 304 с.

Гриффен Л.А., Константинов В.А. Объект и предмет памятниковедения

Памятниковедение – сравнительно молодая наука, которая еще только определяется со своим категорийным аппаратом. Это касается и таких категорий, как объект и предмет данной науки. Именно их определение и является темой данной публикации. Как объект в ней принято материальное историко-культурное наследие, а предмет определяется особенностями его использования в социализации индивида на основе аксиологической информации.

Ключевые слова: памятниковедение, объект и предмет исследования, культурное наследие, аксиологическая инфор-

мация, социализация.

Griffen L.O., Konstantinov V.O. Object and subject of monumentology

Monumentology – a relatively young science, which is still defined by its categorical apparatus. This also applies to categories such as subject and object of this science. That's their definition is the subject of this publication. As an object it made material historical and cultural heritage, and the object is determined by the peculiarities of its use in the socialization of the individual on the basis of axiological information.

Keywords: monumentology, object and subject of research, cultural heritage, axiological information, socialization.

31.03.2014 р.

УДК 351. 853: 904 (477-25)

А.О. Горькова

ПАМ'ЯТКООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ КИЇВСЬКОГО ВОЄННО-ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА

Стаття присвячена археологічній діяльності Київського воєнно-історичного товариства як провідного центру вивчення та збереження українських нерухомих пам'яток. У статті викладені результати археологічних робіт членів ІРВІТ, а також їх вплив на збереження археологічної спадщини.

Ключові слова: археологічна спадщина, охорона пам'яток, нерухомі пам'ятки.

Історичний досвід діяльності дореволюційних установ з охорони археологічної спадщини надає сучасним науковцям можливість побудувати правильну систему охорони археологічних пам'яток із урахуванням всіх недоліків минулого. Важко недооцінити внесок членів ІРВІТ у розвиток українського пам'яткознавства та музейної справи.

На початку ХХ ст. товариство представляло собою єдину установу, яка, не дивлячись на свою специфіку (військову історію), займалась вивченням та охороною майже всіх видів пам'яток, серед яких домінуючим напрямом був археологічний. Цей аспект діяльності товариства найменш висвітлено у науковій літературі, незважаючи на те, що вивчення та дослідження рухомих і нерухомих пам'яток археології представниками ІРВІТ відбувалось на досить професійному рівні. Військові, які цікавились історією та археологією, виступали незамінними фахівцями: складали інженерні і топографічні плани пам'яток, надавали консультації щодо типів конструкцій військово-оборонних споруд та їх призначення.

Найбільш комплексно розкривають історію Київського відділу ІРВІТ матеріали архівних установ Києва. У Центральному державному історичному архіві України в м. Києві міститься ф. 1196 «Київський

відділ ІРВІТ», що включає статут, журнали, протоколи, звіти про діяльність товариства, об'яви про організацію історичних екскурсій, відкриття і охорону історичних пам'яток тощо. Фонд 1392 «Колекція документів Київського відділу ІРВІТ» представляє ділові папери різного змісту, упорядковані Д.П. Меньшовим. Вони допомагають реконструювати документальну спадщину Київського відділу. Фонд канцелярії київського, подільського і волинського генерал-губернатора (ф. 442) містить матеріали про місцеві відділи ІРВІТ, листи про надання самостійності відділу у Києві. У фонді Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва (ф. 725) можна зустріти відомості про археологічну діяльність товариства у зв'язку з тісною співпрацею обох Київських товариств. Інша частина документів щодо діяльності Київського відділу представлена в особових фондах Інституту рукопису ЦНБ ім. В.І. Вернадського: (ф. 46) В.С. Іконнікова, (ф. 83) І.М. Каманіна, (ф. 90) В.Г. Ляскоронського, (ф. 225) М.І. Петрова. У Науковому архіві Інституту археології Національної академії наук України зберігається фонд (ф. 2) археолога В.В. Хвойки, в якому знайдено інформацію про археологічні дослідження науковця за участі членів Київського товариства, а також перелік археологічних знахідок, що були передані до музею Київського відділу ІРВІТ.

Історіографічний матеріал представляють наступні наукові дослідження: Г.С. Габаєва «Русское военно-историческое общество (1907–1914)» 1940 р., в якому автор за особистими спогадами надав коротку замітку про діяльність Київського відділу ІРВІТ; А.Н. Кочеткова «Русское военно-историческое общество (1907–1914)» 1965 р. на тему підготовчого етапу та перших років діяльності військового товариства; Л.Г. Бескровного під назвою «Очерки военной историографии России» 1962 р., що висвітлює видавничу, науково-дослідну роботу товариства; В.А. Дьякова «О возникновении, составе и деятельности Русского военно-исторического общества (1907–1917)» 1971 р., де автор проаналізував етапи створення громадської установи, зміст статуту, ряд інших організаційних питань.

Особливу увагу привертають власні видання Київського відділу ІРВІТ, наприклад журнал «Военно-исторический вестник» (25 книг (1909–1914 рр.)), в якому розміщені звіти, журнали засідань, інструкції, списки членів, кошториси, постанови Розпорядчого комітету ІРВІТ, а також історичні дослідження товариства, що включали й результати археологічної діяльності.

Стрімкий розвиток історичної думки на початку ХХ ст. не залишив осторонь й такий напрямок історичної науки, як військова історія, а відповідно і вивчення її спеціальних дисциплін: військове джерелознавство, археографія, історіографія та

військова археологія. З'явилися перші ініціативні групи, здебільше представників військової інтелігенції, військових істориків, науковців, які підняли питання про об'єднання своїх сил для наукового розвитку військової історії і поширення цього знання на всю Російську імперію [12, арк. 4]. Виключенням не був Київ, в якому 21 лютого 1909 р. відбулось відкриття Київського воєнно-історичного товариства [4, 37]. Головою товариства було обрано генерал-ад'ютанта М.І. Іванова, його заступниками (товаришами) – професора В.С. Іконнікова та генерал-лейтенанта М.В. Алексеєва [3, 193-194]. Членами Товариства стали В.В. Хвойка, Ф.І. Титов, Д.П. Меньшов, Б.С. Стеллецький, В.Г. Ляскоронський, М.Ф. Бакулін та ін. [14, арк. 22 об.].

Основним завданням Київського відділу було визначено розробку, популяризацію і вивчення всіх напрямків військової історії по 7-ми губерніям Київського військового округу.

Київський відділ ІРВІТ з перших років свого функціонування займався пам'яткоохоронною роботою, працював у археологічних експедиціях на території Київського військового округу [13, арк. 6–7]. У 1908 р. відомий археолог В.В. Хвойка проводив археологічні розкопки у садибі М.М. Петровського [7, арк. 1]. Науковець, вивчаючи залишки давніх будівель (язичницького капища, палацу київських князів тощо), разом із представниками Київського воєнно-історичного товариства досліджував рештки стародавніх укріплень Києва, важливих як з точки зору археології, так і військової історії. Члени ІРВІТ ґрунтовно вивчили пам'ятку, зробили креслення її плану, що представляла собою вал (20 сажнів), а також невелику підземну галерею під ним [7, арк. 6–7]. Археологи відкрили також багаточисельні майстерні (виробів із каменю, кахлів, емалі, ювелірну майстерню), залишки давніх культур, починаючи від неоліту. Представники від Київського ІРВІТ разом з іншими науковцями, співробітниками освітніх закладів та наукових товариств активно підтримували позицію про націоналізацію такої значимої для науки та історії міста території (19 листопада 1911 р.) [7, арк. 6–7 зв.].

На початку 1909 р. інженер В.Р. Билінський, представник від ІРВІТ, був відряджений наглядачем за археологічними розкопками на території Десятинної церкви [1, 67], які проводив археолог Б.В. Фармаковський, а також у період дослідження самої садиби архітектором Д.В. Мілевим. Науковцями ІРВІТ протягом року були зроблені інженерні і топографічні плани валу біля Десятинної церкви, а всі матеріали передані до музею, створеному при Київському відділі. Варто відмітити плідну співпрацю представників від Імператорської Археологічної комісії П.П. Покришкіна і

Д.В. Мілеєва у наданні допомоги при вивченні та обмірах археологічних та історичних пам'яток.

Восени 1909 року членами Київського ІРВІТ розпочато археологічні розкопки стародавніх пам'яток, які проводив В.В. Хвойка на території с. Білгородки [6, арк. 8]. Під час наукової експедиції представниками відділу були оглянуті залишки укріплення – білгородські вали та сліди частоколу, а також сліди кам'яного храму Святих Апостолів (1197 р.) [6, арк. 4]. Члени ІРВІТ, особливо секретар Б.С. Стеллецький, активно підтримували клопотання археолога В.В. Хвойки про фінансування археологічних робіт, внаслідок чого для подальших досліджень була виділена сума у 500 крб. [15, арк. 6].

Вже на першому засіданні Київського ІРВІТ, присвяченому розкопкам у Білгородці, було визначено ряд першочергових завдань: скласти проект розкопок з технічного боку, намалювати загальний план військових споруд, що мали бути досліджені археологічно. 20 червня 1910 р. історичну місцевість відвідали генерал-лейтенант К.Ф. Холостов як голова будівельної комісії ІРВІТ, військовий історик Д.П. Меньшов, а також інші представники Розпорядчого комітету [18, арк. 128]. Генерал-майор Д.П. Меньшов бачив у майбутніх археологічних роботах великий історичний інтерес, саме тому клопотав перед В.В. Хвойкою у веденні спеціального щоденника розкопок для опублікування результатів у періодичному виданні Київського відділу. У технічній роботі по підготовці точних планів і креслень оборонних споруд досліджуваної місцевості брав участь інженер М.І. Кобзиков. Він під час розкопок намалював 3 плани городища, що представляли: 1) загальний вид городища з його валами; 2) план дитинця; 3) креслення самого валу і його профілю. Протягом тижня у липні місяці В.В. Хвойка виявив залишки церкви [18, арк. 127] давньоруського періоду із супроводжуючим інвентарем: фрагментами глиняного посуду, хрестиками, різними прикрасами, фрагментами тиньку з фресковим розписом, а також парчевими поясами (XII–XVII ст.). Наступними були розкопки валу [15, арк. 14], що в розрізі показали кам'яне мурування давньої оборонної споруди, будову її конструкції. Присутність під час розкопок фахівця з військової історії, знавця архітектури стародавніх укріплень було необхідною умовою для датування, встановлення типу конструкцій споруд, а головне – для отримання правильних результатів дослідження. Для цього було запрошено генерал-лейтенанта О.Є. Чуріна [17, арк. 26]. На території дитинця були досліджені декілька гончарних печей, а також слов'янські житла із залишками скляних браслетів, фрагментів глиняного посуду,

кольорових полив'яних плиток. Науковцями були зафіксовані і поховання XV–XVI ст. та великокняжої доби із залишками срібних прикрас, металевих хрестиків, виробів із глини та скла. Нововиявлені пам'ятки, у тому числі виготовлені моделі стародавніх укріплень (наприклад, модель розрізу валу), відразу ж зацікавили істориків та археологів (П.П. Покришкіна, О.О. Бобринського, Б.І. Ханенка та ін.), які бажали очно ознайомитись із білгородськими старожитностями, поповнити експонатами місцеві музеї [19, арк. 34–35]. Але за домовленістю піднятий археологічний матеріал переходив до фондів Київського відділу ІРВІТ, члени якого не тільки фінансували розкопки, але й клопотали перед київським губернатором О.Ф. Гірсом [15, арк. 31–31 зв.] щодо встановлення охорони відкритої фортифікаційної споруди. Крім того, у результаті досліджень білгородських фортифікаційних укріплень був виданий ряд робіт з військової історії, пам'яткознавства, археології (Б.С. Стеллецький «Белгородка (древний город)», В.В. Хвойка «Древние обитатели Среднего Приднепровья и их культура в доисторические времена (по раскопкам)», М.Ф. Наркевич «Маршрутное обозрение по пути в Белгородку (древний Белгород)»).

1909 рік ознаменувався початком нових археологічних досліджень Київського відділу ІРВІТ на території Китаївського городища [15, арк. 1]. Робота була активована бажанням віднайти місцевість стану князя Андрія Боголюбського, а разом з тим і сам літописний військовий центр Пересічен [2, 159–162]. Розкопки давнього укріплення почалися влітку 1910 року за участю С.І. Гаврилова та полковника Є.П. Томиловського. Крім основного об'єкту дослідження, були виявлені сліди городища, оточеного валами, і кургани із залишками крем'яної зброї, залізними панцирами. У квітні 1911 р. з метою вивчення виявлених курганів під керівництвом археолога, інженера О.Д. Ертеля [8, арк. 3–6] та за участі членів ІРВІТ за головуванням полковника Б.С. Стеллецького розкопки у історичній місцевості продовжились. Робота представників від Київського відділу полягала, по-перше, у складанні плану місцевості, який виконав штабс-капітан Васильєв; по-друге, у складанні плану самого Китаївського городища і валів при ньому, який розробив інженер Л. Бутенко (травень, 1911 р.) [10, арк. 1]. Наступного року, за підтримки Київського відділу та участі підполковника О.І. Павлова і капітана М.Ф. Наркевича, до Китаївського археологічного комплексу було направлено військових мінерів для розчищення малодоступних, засипаних ділянок давньоруського городища, а також печерних тунелів XVI–XVIII ст. [5, арк. 141]. Після роботи військових мінерів членами ІРВІТ – археологами,

військовими, інженерами – було зроблено повноцінну інженерну зйомку.

Недивлячись на масштабність проведених робіт на території давнього Китаєва, члени Київського відділу ІРВІТ продовжували дослідження. Згідно клопотання, адресованого Ф.Ф. Трепову [9, арк. 31–32 зв.] про продовження археологічних та пам'яткоохоронних досліджень, науковці підкреслювали, що деякі археологічні, а разом з ними історичні факти потрібно ще розкрити, наприклад, точне датування городища і некрополя, окреслити історичний контекст, умови, за яких воно функціонувало, а також взаємодіяло з іншими центрами та укріпленнями Києва [11, арк. 1 зв.]. Для продовження вивчення історичної місцевості були запрошені наступні спеціалісти: науковці, відомі історики, знавці київської старовини Л.П. Добровольський, В.В. Хвойка, В.З. Завітневич [6, арк. 10-10 зв.]; представники військової справи М.Ф. Наркевич, Г.М. Гамзагурді (керуючий експедицією), який отримав відкритий лист для дослідження Китаївського скиту. Л.П. Добровольський і М.Ф. Наркевич підготували історичні довідки: «Історико-топографічний опис Китаєва з фортифікаційно-історичним коментарем», «До питання про ритуальне та воєнно-історичне значення Китаївського городища». Під час підготовчих робіт було складено 2 плани [16, арк. 13–14]: 1) «Китаевское Городище, Пустынь и окрестности ея, включая пещеры, могильники и Преображенский Скитъ»; 2) «Детальный, нивеллирный планъ городища съ вспомогательными фортификационными сооружениями» [11, арк. 1]. Інженерні дослідження стали важливим етапом у вивченні Китаївського археологічного комплексу, ініціювали початок його розкопок та подальших пам'яткоохоронних робіт у літній період 1914 року [16, арк. 6–10].

Пам'яткоохоронні та археологічні дослідження стали домінуючим напрямком діяльності Київського відділу ІРВІТ. Археологічні роботи, проведені за участі товариства, завжди мали показові результати для науки, що публікувались у «Воєнно-історичному віснику». Члени ІРВІТ готували «Пам'ятки» з інформацією про місцезнаходження пам'яток, археологічні розкопки, схеми давніх укріплень, які професійно оформлювались військовими істориками, археологами. Київський відділ ІРВІТ, не маючи великих коштів, намагався фінансово підтримувати археологічні розкопки, що дали важливий матеріал для реконструкції військової історії. Всі старожитності, знайдені під час розкопок, передавались на збереження до фондів військово-історичного музею. Археологічні відкриття у Білгородці, Китаївському городищі, Києві показали високий рівень підготовки військових істориків, археологів та інженерів у проведенні масштабних

пам'яткоохоронних робіт на території України.

Посилання

1. Журнали заседаний Распорядительного Комитета Киевского Отдела ИРВИО // Военно-исторический вестник. – 1909. – № 1–2. – Май–июнь. – С. 67.
2. Мовчан. І.І. Давньокиївська околиця / І.І. Мовчан; ред. Л.Л. Ващенко, відп. ред. П.П. Толочко. Акад. наук України, Ін-т археології. – К.: Наукова думка, 1993. – 174 с.
3. Состав совета Киевского отдела Императорского военно-исторического общества // Военно-исторический вестник. – 1910. – № 7–8. – Ноябрь – декабрь. – С. 193-194
4. Торжественное открытие Киевского отдела императорского русского военно-исторического общества // Военно-исторический вестник. – 1909. – № 1 – Май – июнь. – С. 37.
5. Центральний державний історичний архів України в Києві (далі – ЦДІАК України), ф. 725, оп. 1, спр. 3, арк. 141.
6. ЦДІАК України, ф. 725, оп. 1, спр. 5, арк. 49.
7. ЦДІАК України, ф. 725, оп. 1, спр. 28, арк. 9.
8. ЦДІАК України, ф. 725, оп. 1, спр. 40, арк. 25.
9. ЦДІАК України, ф. 725, оп. 1, спр. 51, арк. 42.
10. ЦДІАК України, ф. 725, оп. 1, спр. 107, арк. 1.
11. ЦДІАК України, ф. 1073, оп. 1, спр. 26, арк. 1.
12. ЦДІАК України, ф. 1196, оп. 1, спр. 1, арк. 19.
13. ЦДІАК України, ф. 1196, оп. 1, спр. 5, арк. 13.
14. ЦДІАК України, ф. 1196, оп. 1, спр. 66, арк. 29.
15. ЦДІАК України, ф. 1196, оп. 1, спр. 31, арк. 38.
16. ЦДІАК України, ф. 1196, оп. 1, спр. 32, арк. 33.
17. ЦДІАК України, ф. 1196, оп. 1, спр. 33, арк. 35.
18. ЦДІАК України, ф. 1196, оп. 1, спр. 39, арк. 188.
19. ЦДІАК України, ф. 1196, оп. 1, спр. 147, арк. 70.

Горькова А.А. Памятнкоохранная деятельность Киевского военно-исторического общества

Статья посвящена археологической деятельности Киевского военно-исторического общества как ведущего центра изучения и сохранения украинских недвижимых памятников. В статье изложены результаты археологических работ членов ИРВИО, а также их влияние на сохранение археологического наследия.

Ключевые слова: археологическое наследие, охрана памятников, недвижимые памятники.

Horkova A.O. The monument protection activity of Kiev military historical society

The article is devoted to the archaeological activity of Kiev Military Historical Society as a leading center for research and conservation of Ukrainian immovable monuments. The article presents the results of archaeological work of the members of IRMHIS, and their impact on the preservation of Ukrainian archaeological heritage.

Key words: archaeological heritage, protection of monuments, immovable monuments.

17.03.2014 р.